

УДК 130.3

С. Б. Жданенко, кандидат філософських наук, доцент

## ДО ПИТАННЯ ПРО ПРИРОДУ СОЛІДАРНОСТІ

*Проаналізовано сутність та походження солідарності з позиції теорії систем. Солідарність розглянуто як аутопоетичну систему, що формується шляхом відбору інформації з оточуючого середовища за допомогою специфічного бінарного коду. Доведено, що підґрунтям соціальної цілісності є ідея єдності, яка має трансцендентну природу, а не є продуктом ідеології.*

**Ключові слова:** солідарність, соціальна єдність, солідаризм, політична цілісність.

**Актуальність проблеми.** Зазвичай проблема солідарності актуалізується в політичній площині, розглядаючись як гасло, заклик до політичної єдності, згуртованості. Практичних політиків мало цікавлять метафізичний аспект проблеми, природа цього явища, підґрунтя, що його зумовлює. Проте лише одно поверхове розуміння без урахування саме природи солідарності загрожує перетворитися на демагогічні спекуляції. Реальні ж політичні результати залежать від аналізу основоположних принципів солідарності.

**Аналіз наукової літератури** показує, що проблема солідарності як предмет наукового осмислення сформувалася наприкінці XIX ст. переважно в соціологічній теорії. Тема соціальної солідарності є головною для соціології Дюркгейма, для якого солідарність – синонім суспільного стану. У першій половині XX ст. широкого поширення набуло політико-правове вчення солідаризму, головним представником якого став Леон Дюгі. Ренув'є та його учень Маріон створили у Франції належний клімат для появи низки солідаристських учень та солідаристів-практиків, серед яких слід назвати Шарля Жида та Леона Буржуа. Із найвідоміших представників українського солідаризму можна згадати Володимира Даниліва. У сучасному філософському дискурсі проблема солідарності ще очікує на своє ґрунтовне розроблення, хоча деякі роботи вже сьогодні свідчать про актуальність цієї проблеми та поновлення інтересу до неї. З цього приводу можна назвати таких авторів, як І. Ісаєв, К. Касторіадіс, Ю. Евола, О. Шпанн та ін.

**Мета** статті полягає в з'ясуванні природи солідарності шляхом виявлення системного бінарного коду, що становить змістовну програму відбору інформації та формування стану соціальної єдності.

Говорячи про природу будь-якого явища, ми насамперед маємо на увазі його походження, якісні ознаки, задум, сенс, сутність. Стосовно солідарності сутність може бути описана через такі її складові, як цілісність, порядок, єдність. Солідарність також може розглядатися як сила (або воля), що забез-

печує цілісність чи порядок, тобто їх атрибут. Але чи має солідарність субстанційну природу? Солідарність – певною мірою категорія уявна. Ніде і ніколи не існувало досконалої, завершеної соціальної єдності, тому частіше за все солідарність й залишалася лише гаслом та закликком. З цього приводу спадає на думку позиція Платона, згідно з якою жодна річ не може збігатися, навіть конкурувати у досконалості зі своїм видом, ейдосом. Намагаючись з'ясувати субстанційну основу солідарності, ми маємо запитати: чи притаманна солідарність будь-якій цілісності або тільки соціальній?

За своїм сенсом категорія солідарності зазвичай застосовується при аналізі соціальних процесів та систем. Але це не означає, що сила, яка забезпечує єдність та порядок, не існує в інших структурах буття. Як відомо, усіляка цілісність як замкнута система містить відповідні сутнісні опозиції, взаємодія яких забезпечує їй самовідтворення та розвиток. У 70-ті роки ХХ ст. у теоретичну біологію вчені Матурано і Варелло увели поняття «аутопоезис» для аналізу біологічних систем, що характеризує їх унікальну можливість зберігати, підтримувати свою єдність та автономію за рахунок власних операцій. Аутопоетична система – це система, що елементарно відтворює власні основні складові за рахунок роботи саме цих елементів. Аутопоетичні системи утворюються в різних структурах буття. Так, Ніклас Луман, один із сучасних європейських представників теорії систем, говорить про існування трьох видів систем: біологічні (жива природа), психічні (свідомість) та соціальні (суспільство). Хоча вчення Лумана має назву «Теорія систем», дослідженню підлягають передусім соціальні системи. Особливістю підходу Лумана, на відміну від класичного дослідження систем з точки зору співвідношення частини та цілого, є те, що головною проблемою стає ставлення системи до її оточення. Сутність цього ставлення полягає у зменшенні складності реальності. Остання характеризується складністю, під якою розуміється надлишок можливості різних подій. Системи (порівняно з оточуючим середовищем) є, так би мовити, островами меншої складності, які формуються завдяки тому, що відбирають можливості, інформацію про оточення. Інформація у даному контексті – це такий вплив оточуючого середовища, на який реагує система, подія, що викликає якісь зміни в самій системі, а все інше – це шум.

До соціальних систем належать підсистеми суспільства, що в процесі його функціональної диференціації виокремились у замкнуті системи, кожна з яких обробляє інформацію за допомогою специфічного для даної системи бінарного коду та своїх програм. Такими системами є політика, право, наука, економіка, релігія, мистецтво, сім'я та ін. Наприклад, політика використовує код «влада / опозиція», право – «законний / незаконний», економіка – «прибутково / збитково» тощо. Усе, що відбувається в системі, розглядається крізь призму таких кодів як таке, що належить до вибору однією чи іншою стороною коду.

Незважаючи на те що солідарність не можна розглядати як соціальну систему, застосування методології Лумана до аналізу цього соціально-психологічного феномену може стати досить плідним. Отже, тим кодом, за яким відбирається інформація з оточення, життєвого світу задля формування стану солідарності, є змістовна дуальність «свій / чужий». Як відомо, найбільш переконливим гаслом до згуртованості є «образ спільного ворога», тобто персоніфікація чужинця.

Первинною аутопоетичною системою щодо солідарності є моноетнічна культура. Саме в ній здійснюється самоідентифікація особистості, формується та практично здійснюється почуття взаємної належності. При цьому параметри «свого» задаються комплексом культурних символів: мовою, обрядами, традиціями, цінностями, навіть вбранням. Прикладом етнотентальної підстави для розрізнення «своїх» та «чужих» може стати порівняльний аналіз цінностей західної та східної культур на сучасному етапі їх розвитку. У першому типі культури первинними виступають такі цінності, як індивідуалізм, гроші, ефективність, першість, агресивність, повага до молоді, рівність жінок у суспільстві. У другому типі культури на першому місці постають колективна відповідальність, скромність, повага до старших, патріотизм, материнство, авторитаризм [1, с. 99]. Деякі дослідники акцентують увагу на тому, що саме система цінностей, яка зумовлює менталітет та мотивацію, визначає належність до тієї чи іншої соціальної спільноти, згуртовує та спонукає її носіїв до захисту власної аксіологічної системи. У свою чергу, система цінностей визначається домінуючими у даному етносі етичними, правовими, ідеологічними, релігійними пріоритетами, передається від покоління до покоління за допомогою виховання, освіти, літератури, мистецтва, а також ЗМІ [2, с. 330–331]. Ця аксіологічна сітка відіграє роль головного чинника, що з'єднує, ідентифікує «свого».

Дану тезу можна переконливо проілюструвати на прикладі політико-правових цінностей – таких, як демократія та права людини. Ідея прав людини виникла та юридично оформилася в надрах європейської правової культури. Концепція прав людини сформувалася під впливом багатьох духовних чинників, таких як релігія, філософія, мораль, культура в цілому. Основним чинником формування правової культури стала релігія, оскільки саме релігійні норми тривалий час визначали суспільну мораль, традиції, які формалізувались у праві. Усі ці чинники визначали особливості партикулярної культури. Тому особливості втілення концепції прав людини правомірно розглядати саме відповідно до домінуючої релігії.

Найбільш адекватним релігійним підґрунтям для ідеї прав людини виявилось християнство. Саме з християнства в ідею прав людини залучено концепцію особистості. Ця релігія розглядає людину як універсальну та неповторну особистість, наділену абсолютними і невід'ємними чеснотами,

а також створену за образом і подобою Бога. Такий образ співзвучний із природно-правовою концепцією прав і свобод людини, яка постулює існування невід'ємних, невідчужуваних прав і свобод людини за фактом народження. Основоположним принципом концепції прав і свобод особистості є гідність людини, що також притаманне християнським догматам. Суттєве значення для концепції прав людини мало й християнське положення про рівність усіх перед Богом і для Бога, про відповідальність людини за свою долю та збереження своєї душі.

Ці релігійно-світоглядні уявлення втілились у багатьох етико-філософських концепціях. Досить згадати таких мислителів, як Спіноза, Локк, Кант, Сковорода, Соловйов та ін.

Християнська релігія стала основою для формування багатьох принципів та уявлень про права людини. Сьогодні ж позиції релігії в суспільному житті не такі могутні, як раніше. Можливо, це стало причиною того, що права людини претендують на статус універсальної цінності, причому, якщо релігії відрізняються в різних країнах, то концепція прав людини у своєму незмінному вигляді має на меті об'єднати світ і стати абсолютною ідеєю. Таким чином, права людини претендують на ще більше, ніж релігія, панування. Знаменним є те, що процес утвердження й визнання концепції прав людини відбувався особливо активно в той момент, коли церкву було відокремлено від держави. Отже, права людини деякою мірою посіли місце релігії щодо забезпечення світопорядку, трансформувалися в «сучасну релігію» [3, с. 70–71].

Особливий інтерес викликають уявлення про права людини в країнах із мусульманською правовою системою. В ісламських державах відсутній чіткий правовий, юридичний механізм захисту й гарантій прав і свобод людини. Причина вбачається в тому, що ісламська правова культура базується на принципах шаріату, релігійних догмах, на які тільки і треба орієнтуватися в питанні визначення прав людини.

З точки зору основних положень концепції прав людини шаріатська система викликає заперечення не лише тому, що вона обмежує свободу як для мусульман, так і для немусульман, а також з огляду на її концепцію громадянських і політичних прав, побудовану за релігійною ознакою. Саме факт, що головним злочином вважається віровідступництво, є не тільки порушенням свободи совісті і права вільного віросповідання та зміни своїх переконань, а й може бути використаний для покарання тих мусульман, які висловлюють неортодоксальні погляди.

Набір основних прав людини розрізняється залежно від конкретних умов, в яких ці права гарантуються та забезпечуються. Ураховуючи прихильність мусульман споконвічним і непохитним законам ісламу, норми якого часто-густо суперечать загальноприйнятим стандартам з прав люди-

ни, не існує об'єктивної можливості застосування державами мусульманської правової системи західних «універсальних» стандартів з прав людини. Неможливо людині, яка сповідує іслам, відмовитися від принципів та ідей, які віками жили в розумах мусульман і на яких виховувалися покоління. Залучення прав і свобод людини до мусульманського права може бути здійснено за допомогою і в межах мусульманської релігії, а також зважаючи на національно-культурні особливості Сходу. При цьому актуальним є саме розроблення уявлень про права людини в мусульманській правовій системі з урахуванням стандартів західної концепції прав людини та за докладного дослідження ісламської правової доктрини, а не просте поширення західних уявлень про природні права і свободи людини на мусульманське право [4].

По-іншому розглядаються права людини в іудейському праві, що також є одним із найдавніших, самобутнім та незалежним. Характерною рисою іудейського права є те, що воно регулює життя кожного єврея у будь-який момент його життя. Також іудейське право формує основні принципи життя нації, регулює взаємовідносини всередині гурту і стосунки євреїв з іншими народами.

Прихильність євреїв до іудейської релігії не сприяє прийняттю в державі єдиного закону – конституції, оскільки подібні кроки могли б остаточно розділити державу та релігію, в той час коли держава зберігає в цьому питанні так званий «статус-кво». Свобода совісті в іудейському праві залишається одним із найбільш проблематичних прав людини.

Маючи яскраво виражений релігійний характер, іудейське право є водночас суто національним і його розвиток пов'язаний виключно з творчістю єврейського народу. Цим іудейське право відрізняється від інших релігійних систем, таких, наприклад, як католицьке і мусульманське право, що створювалися та розвивалися не представниками одного народу, а католиками та мусульманами різних націй.

Найбільший акцент іудейське право робить саме на євреїв, а не на громадян Ізраїлю – ізраїльтян. Такий чіткий акцент на національній належності, вочевидь, суперечить «загальноприйнятим» положенням концепції прав людини, тим не менш саме національна нота взагалі притаманна іудейському праву і праву держави Ізраїль.

Розпізнавання та відбір інформації здійснюється за допомогою актів комунікації, яка в даному контексті не є синонімом спілкування чи передавання, обміну відомостями, а розуміється як подія, що складається з трьох елементів: по-перше, відбору інформації, по-друге, висловлювання інформації, по-третє, розуміння інформації. І на кожному етапі відбуваються оброблення та відбір інформації за допомогою змістовного коду. Для формування стану солідарності інформацією стає ціннісна система.

Поряд з усвідомленням своєї належності до певної аксіологічної системи характерною ознакою солідарної поведінки є підкорення суб'єкта деякому соціальному, політичному чи релігійному цілому, деякій системі цілей та поглядів, що вже існували до й окремо від свідомого існування індивіда. Умовою такого підкорення цілому є незалежний від індивідуальних воель трансцендентний спосіб його існування. Таке ціле не є простою сумою індивідуальних воель, а має бути породжене деякою трансцендентною інстанцією, деякою первинною силою, метафізичний характер якої не піддається раціональному аналізу. У просторовому плані така цілісність може утворюватись шляхом як екстенсивного розширення, включення в себе і підкорення багатоманітних елементів, так і внутрішньої концентрації відбору, виключення чужого, достатньо жорсткої уніфікації всіх частин, що входять до цієї цілісності. Але визначальною ознакою соціальної цілісності є не простір чи множинність складових елементів, а ідея єдності. У різні історичні часи ця ідея обґрунтовувалася по-різному: як «космос», що є гарантом порядку та стабільності, перешкодою на шляху хаосу та розпаду; як символічний образ Царства небесного, що має сакральний характер; як природний потяг людини, що керується у своїх стосунках з іншими не тільки егоїзмом чи альтруїзмом, а й солідарністю (щось на кшталт суспільного інстинкту). Існують й інші версії, але ідея єдності має трансцендентну природу, а не є продуктом ідеології.

Як сфера суспільної свідомості ідеологія сама є аутопоетичною системою, що формується та відновлюється завдяки власному бінарному коду політичної доцільності та державного інтересу. За Луманом, жодна система не може втручатись або підмінювати собою іншу. Однак системи взаємодіють одна з одною, хоча передбачити, яким буде резонанс такої взаємодії неможливо, оскільки є певні труднощі перекладу коду однієї системи на код іншої. Позитивне оцінювання в одному коді не означає автоматично позитивне оцінювання в іншому; подія, важлива для однієї системи, може не викликати резонансу в іншій системі, або навпаки – незначна подія в межах однієї системи може створити ефект вибуху в іншій. Це означає, що ідеологія не може безпосередньо впливати на стан соціальної солідарності, формувати її певну конфігурацію. Більш того, її цілеспрямоване втручання може мати зворотний ефект. Знання цієї обставини позбавить практичних політиків спокуси регулювати процес формування стану соціальної єдності.

Таким чином, з наведеного можна зробити **висновок** про те, що визначальним чинником формування соціальної солідарності є аксіологічна система, яка ідентифікує «свого», зумовлює менталітет та мотивацію, визначає належність до тієї чи іншої соціальної спільноти, згуртовує та спонукає її носіїв до захисту власних цінностей. Підґрунтям солідарності є ідея єдності,

що має трансцендентну природу і не є похідною від цілеспрямованої ідеологічної діяльності.

## ЛІТЕРАТУРА

1. Калиновський Ю. Ю. Правосвідомість українського суспільства: генеза та сучасність : монографія / Ю. Ю. Калиновський. – Х. : Право, 2008. – 288 с.
2. Яковец Ю. В. Глобализация и взаимодействие цивилизаций / Ю. В. Яковец. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Экономика, 2003. – 411 с.
3. Максименко В. А. Права человека в различных правовых системах. Основные особенности и проблема универсальности / В. А. Максименко. – М. : Наука, 2005. – 230 с.
4. Максименко В. А. Категория прав человека в мусульманском праве / В. А. Максименко // Вестн. Моск. ун-та. – 2004. – № 2. – С. 85–94.
5. Ерасов Б. С. Цивилизации: универсалии и самобытность / Б. С. Ерасов. – М. : Наука, 2002. – 524 с.
6. Соціокультурні ідентичності та практики / під ред. А. Ручки. – К. : Ін-т соціології НАН України, 2002. – 315 с.

## К ВОПРОСУ О ПРИРОДЕ СОЛИДАРНОСТИ

Жданенко С. Б.

*Анализируются сущность и происхождение солидарности с позиции теории систем. Солидарность рассматривается как аутопоэтическая система, формирующаяся путем отбора информации из оружающей среды с помощью специфического бинарного кода. Доказывается, что основанием социальной целостности является идея единства, имеющая трансцендентную природу, а не являющаяся продуктом идеологии.*

**Ключевые слова:** солидарность, социальное единство, солидаризм, политическая целостность.

## TO THE QUESTION ABOUT THE NATURE OF SOLIDARITY

Jdanenko S. B.

*The essence and origin of solidarity from the ground of the theory of systems are analysed in this article. Solidarity is considered as autopoietic system which is formed out of the selection of information with the help of binary code. It is proved that the grounds of social integrity is the idea of unity, it has transcendental nature which is not the product of ideology.*

**Key words:** solidarity, social unity, solidarizm, political integrity.

